

Mannerheims avgörande år i Polen

Carl Gustaf Emil Mannerheim blev vittne till stora omvälvningar och han kom att delta i dem med sina personliga och politiska avgöranden.

Hans tänkande har dock till stora delar hamnat i skymundan. Biografierna belyser sällan hans världsbild och dess utveckling. När förlorade han tron på Rysslands sak? Var började han söka nya riktmärken att ersätta imperiets med? Var Finlands självständighet för honom ett länge övervägt, positivt mål, eller föddes målet i flykten, för att rädda fosterlandet från kaos i ett rämnande imperium?

I den ryska militära utbildningen, om inte förr, lärde sig Mannerheim att hemlighålla sina åsikter – åtminstone de skeptiska och de kritiska. Om sin världsåskådning läckte han inte heller senare något som kunde ha dokumenterats. Som gammal konspiratör dolde han omsorgsfullt sina spår. I hans brevväxling hänvisas bara till ”känsliga diskussioner”. Det har inte klarlagts vad som diskuterades, då Mannerheim under tiden mellan världskrigen träffade vita ryska generaler.

Jag har sållat fram några lösa smulor om Mannerheims tänkande, som berättar om brytningen i hans världsbild. Jag försöker extrapolera hur den polska tiden, om vilken han alltid talade erkänningsamt, öppnade nya positiva utsikter för honom då det visat sig att imperiet endast kunde erbjuda åter-

vändsgränder. Min hypotes om den polska tidens avgörande betydelse för honom baserar sig till stor del på ”allmänna orsaker”.

Mannerheim, som redan till sin natur var reserverad, bar en mask och dolde sina känslor så att han kunde verka främmande för allt. Tigandet var ett viktigt verktyg, som gav honom auktoritet. Det gav honom frihet att verka och en möjlighet att överraska. Herman Lindqvist betonar i sin bok *Mannerheim: marsken, masken, myten* (Bonniers, 2017) hans förmåga att bluffa och dölja sina innersta tankar för dem som kunde ha läckt information.

Mannerheims lojalitet mot kejsardömet upphörde i och med att imperiet rasade, men hans tvivel hade börjat tillta senast från och med det rysk-japanska kriget. Det finns många exempel i Ryssland på militärer som bytte imperiet mot sitt folk, från Ukrainas hetman Pavlo Skoropadskij och Estlands Johan Laidoner till Tjetjeniens Dzjochar Dudajev.

Mannerheims överflyttning till Finland efter oktoberrevolutionen kan tolkas som att han avslutade ett dubbelliv och löste en identitetskris, men också som att han antog en helt ny identitet.

Mannerheim har beskrivits som en de stora rollernas man, och hans karriär som en serie rollbyten. Ett exempel på en sådan metamorfos har återberättats av Mannerheims trogne kalfaktor Ignat Karp-

tjov. I Finland år 1918 började Mannerheim diskutera med honom enbart på svenska. Framför honom stod plötsligt en främmande, utländsk general.

”Rysslands européer”

I Ryssland lät man inte Mannerheim glömma sin finländska bakgrund. I imperiets synnerligen brokiga mosaik var finländarna ”Rysslands européer”. Poeten Osip Mandelstam kallade finländarna ”inhemska utlänningar”. Den kända författaren Aleksandr Kuprin talade uppskattande om Helsingfors: ”Så nära Petersburg – och en verkligt europeisk stad”.

Från och med Alexander II:s reformer genomgick det lilla och fattiga Finland en överraskande snabb modernisering och utveckling. Klyftan mot imperiet vidgades, bland annat genom representationsreformen år 1906. En separation från Ryssland hade naturligtvis ständigt varit finländarnas stora, om också i hög grad maskerade mål under tiden som ryskt storfurstendöme.

Finland byggde upp sina nationella institutioner utifrån liberalistiska och nationalistiska principer, på ett sätt som alltsedan 1880-talet statuerade exempel för den upplysta ryska allmänheten. Mannerheim fick som representant för sin ätt delta i dessa processer under de sista ståndslantdagarna 1905–06.

Som medlem av eliten hade Mannerheim vuxit upp i en anda av lojalitet mot Ryssland. Lars Gabriel von Haartman utformade en maxim för lojaliteten: ”Mitt fäderneslands lycka är att tillhöra Ryssland”.

Tre ryttare från 13:e Wladimirs ulanregemente i Polen. Foto C. G. E. Mannerheim någon gång under perioden 1909–1911. Ur Finsk-ugriska sällskapets samlingar, VKK269:1194 (via museovirasto.finna.fi).

Samtidigt fruktade man en sammansmältning med Ryssland. Lantdagsrepresentanten för bondeståndet Agathon Meurman beklagade att ”Rysslands storhet och makt, och det glänsande och storartade Petersburg” skulle komma att svälja Finlands överklass. Ofärdsåren och förryskningen gav sedan från och med år 1899 upphov till en stark ryssfientlighet.

En störande dissonans i Mannerheims lojalitet kom från släktingen, den berömda upptäcktsresanden Adolf Erik Nordenskiöld, som var den unge Gustafs förebild. Dennes bana i Finland hade avbrutits då ryssarna bannlyst honom efter att han uttalat sig för en återförening av Sverige och Finland, samt tvivlade på Finlands framtid som en del av Ryssland.

I Mannerheims ungdom och i början av hans militära karriär såg det lilla, avsides belägna Finland inte ut att kunna stå emot att uppslukas av det ryska. Man kan anta att Mannerheim försökte upprätthålla en ”lyckomur”, ett sken av lycka, i förhållande till det ryska väldet.

Tvetydig ställning

En finländsk officers ställning i den ryska armén under förtrycksperioden var tvetydig, vilket Marina Vituchnovskaja-Kauppalas artikel ”Финляндский офицер на русской службе: специфика идентичности Оскара Энкеля” (”En finländsk officer i rysk tjänst: detaljerna i Oscar Enckells identitet” i boken *Европа в России* [”Europa i Ryssland”])¹ talar om. De finländska officerarna var kända och uppskattade i Ryssland för sina ”finska” dygder: driftighet, flit och ärlighet. De började dock misstänkas för illojalitet. De hade hamnat mellan två eldar.

I stort sett alla icke-ryska officerare utsattes i slutet av 1800-talet för misstankar – de ansågs inte vara helt och hållet ”eget folk”. Polacker och litauer var på grund av sin katolska bakgrund mer misstänkta än lutheraner. Nationella kvoter började planeras för officerskåren. Man krävde till och med uteslutning av finländare och armenier från armén.

De icke-ryska officerarna var i själva verket på

1 Huttunen, T., Obatin, G. & Pesonen, P. (red.), 2010. Новое лит. обозрение (Научная библиотека; no. LXXXVII).

fallande europeiska. I det multinationella imperiets armé tjänade tyskar, polacker, georgier och så vidare lojalt den romanovska dynastin och suveränen, som de hade svurit sin trohetsed till.

Till och med i gardets officersmäss var majoriteten av militärerna icke-ryssar. Där kunde ingen rysk nationalism förnimmas. De ryska armékollerna misstänkte dock att ”européerna” hemlighöll sina tankar och upprätthöll en osynlig gräns mot det ”vilda” landet och de grundryska tjänstebröderna. ”Européerna” anklagades för överlägsenhet.

Mannerheim konstaterade senare själv att man kunde avancera i Ryssland endast genom kontakter, och att flit och sparsamhet inte hade någon betydelse. Finländaren förvånades också av officerarnas alkoholism och slapphet.

Familjens ”avfälling”

Martti Turtolas *Mannerheim* (Tammi, 2016) beskriver hur Gustaf begav sig till Ryssland trots familjens häftiga motstånd – familjen fruktade att han skulle förryskas. Han var en ”avfälling” i den antiryska syskonskaran. I släkten talades det om att Gustaf deltar i det japanska kriget för att dö för det värde som landsförvisade hans bror (Johan) och krossade hans fädernesland.

Han stödde undfallenhetslinjen och underkastelse under förtrycksperioden. Syskonen samtalade med honom om Finlands framtid och till och med om självständighet redan i början av 1900-talet. Mannerheim konstaterade att de inte beaktade Rysslands övermakt – som granne skulle Ryssland utgöra ett hot även för ett självständigt Finland.

I ett privatbrev skrivet under 200-årsfesten till minnet av slaget i Poltava (det vill säga år 1709) avslöjar Mannerheim att han just firat en drabbning i vilken hans förfäder stridit på det slagna Sveriges sida, som då höll på att förlora sin stormaktsställning.

Arméns tillstånd stärkte inte Mannerheims tro på Rysslands sak. Största delen av de ryska soldaterna kunde varken läsa eller skriva, och många talade inte ens ryska. Officerarna misshandlade soldaterna. Spöstraff var för inte så länge sedan ”det enda användbara”.

Lagen förpliktade officerare att dua sina soldater. Fylleri tycks ha varit ett problem bland såväl man-

skap som befäl. Alkoholerna räknades som ett livsmedel som manskapet var berättigat till.

En officer fick ingå äktenskap vid 28 års ålder, men regementets officerskår måste först godkänna fästmökandidaten. Mesallianser med icke-ståndsmässiga kvinnor kunde inte accepteras.

Det japanska krigsfiaskot

Det degenererade enväldet hade i sitt övermod provocerat en sammandrabbning med Japan år 1904, eftersom man behövde ”ett litet och segerrikt krig”. Man trodde allmänt att de ”gula aporna” lätt kunde krossas.

I stället avslöjade krigsfiaskot hur svagt och efterblivet Ryssland var. En finsk frivillig, Haapalainen, skrev att krigets motgångar berodde på ryssarnas dåliga organisation och det högsta befälets inkompetenta ledarskap. Officerarna var demoraliserade och försupna, utrustningen var usel, beväpningen bristfällig.

I studier och exerciser hade man fuskat. Disciplin och stridsmoral saknades. Reträtten blev en kaotisk massflykt. Soldater kastade sina gevär, somliga lösgjorde artilleriets draghästar och red sin väg. Redan då började det bland manskapet förekomma revolutionär agitation, som nådde sin kulmen under världskriget.

Konni Zilliacus berättar i boken *Från ofärdstid och oroliga år. Politiska minnen* (1919) om sin plan att locka polska frontmän att desertera till den japanska sidan. Han kontaktade den polska ledaren Dmovski, som han tidigare samarbetat med i kampen mot tsarväldets förtryck. Japans militärattaché i Stockholm, överste Akashi, deltog i deras plan. Tillsammans skrev de ett flygblad, i vilket polacker uppmanades att ge sig som fångar och utlovades en resa till Amerika. Över tiotusen polacker riktade sina gevär mot de ryska officerarna vid floden Yalu och gick över till den japanska sidan. Efter detta förflyttades alla polacker till vaktjänst i bakre linjen.

Samtidigt väntade en explosion i Polen. Polska frivilliga samlades på den österrikiska sidan av gränsen för att delta i det pyrande upproret.

Allt detta måste ha upprört en frontofficer och fäst hans uppmärksamhet vid kejsardömets tillstånd och läget i Polen.

"Daotaien, zhentaien, difangguanen i Aksu och jag." Foto C.G.E. Mannerheim någon gång under perioden 1906–1908 i Kina. Ur Finsk-ugriska sällskapets samlingar, inventarienummer VKK269:358 (via museovirasto.finna.fi).

Efter att kriget urartat i en katastrof blåste en storm av missnöje upp, mot kriget och mot den oerhört utbredda korruptionen. Den första ryska revolutionen (1905) fick den romanovska dynastin att vackla. Man kunde redan ana att något värre var på väg.

Ett Asien under omvälvning

Expeditionen till häst – eller forsknings- och spionresan – genom Centralasien gav sedan Mannerheim nya starka uppslag. Asien var för honom något av en krigshögskola. Han lärde sig att utvärdera arméers och länders moderniseringsgrad och prestanda samt deras resurser och styrka.

I sin rapport noterade han att "det mäktiga Mitens rike" höll på att vakna ur sin tusenåriga dvala. Centralmaktens kraftfulla reformpolitik siktade på en pånyttfödd kinesisk stat – riket gick en stor framtid till mötes. På spillrorna av det gamla Kina höll ett nytt kraftcentrum på att resa sig, som världen en dag skulle vara tvungen att räkna som maktfaktor,

sammanfattade Mannerheim framsynt. I sin analys av Kina tog han i beaktande både reformer och nationalstaten. Starka element av nationellt uppvaknande var skönjbara.

Mannerheim utforskade Kina mitt under en tid av statliga omvälvningar. Kejsardömet störtades tre år efter hans resa och ersattes av en republik år 1911. Men redan från och med år 1889 hade drakens tron slungat ut en rad befallningar om reformer som siktade på grundlagsenlighet och förnyelse av administration och utbildning. Samhälleliga spänningar ledde sedan till uppkomsten av De rättfärdiga och harmoniska nävarnas kult och den revolt som är känt som boxarupproret.

En lika dramatisk kamp mellan konservativa samhällskrafter och en nation som krävde reformer fick Mannerheim bevittna under de stormiga turerna kring den första ryska revolutionen.

Mannerheims fördjupning i ett Öst på väg mot modernisering hade en stor betydelse för utvecklingen av hans ledaregenskaper. Forskningen har

dock inte hittills problematiserat Mannerheims syn på Rysslands och Kinas turbulenta perioder, även om dessa säkert lämnade spår i hans världsbild. Han frigjorde sig också från sin eurocentrism. Nationalstaterna såg framtiden an på ett annat sätt än imperierna. Började Mannerheim redan nu ana att imperiernas tid var förbi och att nationalstaterna skulle komma att ersätta dem?

Den polska erfarenheten

Nästa etapp i nedbrytningen av Mannerheims lojalitet ägde rum i Warszawa, dit han kommanderades år 1911.

Sedan 1830-talet hade Polen förryskats brutalt. Motståndet var hårt och nationalkänslan stark, vilket kan förklaras med landets månghundraåriga stormaktshistoria. Polens talrika adel med sina tusenåriga anor var starkt ryssfientlig.

Polen var också klart högre utvecklat än Ryssland, som från Warszawa sett såg ut som en avkrok, ett despotiskt östland. Polen hade ett andligt kapital som effektivare än det lilla Finland kunde opponera sig mot det ryska herraväldet. Idén om ett självständigt Polen levde starkt, med en grundval i den stolta historien. Om nu Polen kunde frigöra sig, varför inte också Finland?

Mannerheim blev inbjuden till furst Zdzisław Lubomirskis Klub Myśliwski, känd som ”de tänkandes klubb”. Den besöktes av en rad europeiska intellektuella, såsom Henryk Sienkiewicz och Charles de Gaulle. Mannerheim var den enda ryska arméofficeren som inte uteslöts från klubbens medlemskap efter att Polen utropat sig självständigt.

Den lysande polska adelskulturen bar en starkt europeisk prägel. Den polska societeten blev kanske Mannerheims största personliga upplevelse i hans privatliv. I denna krets kunde han känna sig som sig själv – och bli den han blev. Han levde ett dubbel-liv som nära förtrogen vän till de antiryska polska aristokraterna och som kommandör för den ryska Gardeskavalleribrigaden i Warszawa.

I sina *Minnen* (1951) säger han att man i Polen

inte talade med honom om politik eller det ryska styret. Detta är svårt att tro. Han kunde väl knappast bara ha tigit i salongerna, för att inte tala om att försvara Rysslands politik. Han hade säkert ådagalagt sin pålitlighet och lojalitet mot polackerna. Han kom ju själv från Finland, ett land som liksom Polen var ockuperat av Ryssland.

Maria Lubomirska z Branickich.
Wiki Commons.

I den situationen förstod man varandra också genom antydningar. (Likadant var det senare, i umgänget mellan finnar och ester under den sovjetiska ockupationen. Synen på det sovjetiska hotet och ockupationen var gemensam, även om man bara anspelade på den.)

Gendarmen rapporterade om de misstänkta kretsar Mannerheim umgicks i. Besvär inflöt ända upp till kejsaren – och de gällde knappast några bagateller. Kejsaren gav Mannerheim en reprimand för dennes alltför

vänskapliga band till polackerna.

I världskriget ”härskade” den ryska armén över lokalbefolkningen så illa att Mannerheim fick obehag för det och för hela soldatyrket.

I ett brev till furstinnan Maria Lubomirska sommaren 1917 syftar Mannerheim underförstått på det ryska imperiet med orden ”det eviga hot vi känner”. Knappast blev hans förhållningssätt så radikalt och så öppet först år 1917. Det måste ha varit en fortsättning på liknande diskussioner i Warszawa. Om dem lämnade man bara inte bevis.

Från Paris skrev Mannerheim den 28.10.1918 till Lubomirska att han inte visste vilket Ryssland som vore bättre: det som styrdes av bolsjevikerna eller det nya som skulle följa efter dem. Bägge skulle visa sig farliga för sina grannar. Det här var en mycket sakkunnig förutsägelse – vi har nu sett hur det nya Ryssland efter bolsjevikerna ser ut.

Under ett besök i Warszawa sommaren 1919 samtalade Mannerheim med marskalken Józef Piłsudski om en möjlig fritagning av S:t Petersburg. Man planerade en försvarsallians mot Ryssland mellan Finland, de baltiska länderna och Polen. Samtidigt talade de vita ryska generaler som Man-

nerheim kände om ett ”odelat Ryssland”.

Mannerheims kontakter till Polen var länge täta. Många av hans bekanta från tiden i Warszawa hade blivit viktiga aktörer i det självständiga Polen.

En kosmopolit med ett fosterland

Det har sagts att Mannerheims världssyn var kosmopolitisk. I sovjetiska termer skulle han alltså ha varit en världsmedborgare utan land och utan släkt. Därmed utsätts Mannerheims personlighet för en banaliserande ”dekonstruktion” och avmytologisering, med uppgift att försöka skyla över Finlands nationella historia.

I själva verket stod Mannerheim mycket nära sin släkt, sin utbildning i Finland och sitt fosterland. Hans formativa år inföll under hans första tid i Finland och som ”utlänning” i den petersburgska militära utbildningen.

Då han senare betonade ”frihetskrigets ofta försummade europeiska betydelse” var det inte kosmopolitism han talade om, utan uttryckligen om en allmän-europeisk front för civilisationen mot bolsjevismens barbari. Finland stod för europeiska värderingar precis som det gör i dag i Europeiska unionen.

För det lilla fosterlandet innebar det europeiska sammanhanget partnerskap. Man erinrade sig, förutom om Polens och de baltiska ländernas frihetskrig, även om Ukrainas och Georgiens, vilkas självständighetssträvanden hade tillintetgjorts sedan de lämnats ensamma mot röda armén.

Åren 1904–1914 kunde väl kallas Mannerheims andra formativa period. Kriget mot Japan och ritten genom Asien gav honom en negativ erfarenhet: besvikelse, utanförskap, ett emotionellt avståndstagande till kejsardömet och till reaktionära imperier. Det polska exemplet och kontakterna där öppnade för honom positiva utsikter. Från att ha varit undersåte i ett imperium blev han en aktör i en europeisk nationalstat. Japan och Polen hade visat att nationalstater är mer dynamiska och mobiliserar folket på ett annat sätt än aristokratiskt styrda imperier.

Mannerheim ansåg sin tid i Polen vara den bästa i sitt personliga liv. Den var avgörande för honom även som en mental frigörelse från imperiets grepp, vilket sedermera gagnade det självständiga Finland. Den polska perioden gav Mannerheim en avgörande impuls i den process som fick honom att mogna till statsmannabragder.

JUKKA MALLINEN

ÖVERSÄTTNING: JOHAN C.-E. STÉN

NYA ARGUS

– ett tryckt val

Tankar på papper om samhälle och kultur.

Dyra ord billigt sedan 1907 kring aktuell forskning, politik, litteratur och teater.

PRENUMERATIONER: 60 euro/år, studerande 30 euro/år.

www.kolumbus.fi/nya.argus ♦ *Ge Nya Argus som gåva.*

Vänligen kontakta

nya.argus@gmail.com

